

Kuusamo 2019

Kirkonseudun asemakaavan ja korttelin 201
muutosalueen arkeologinen inventointi

Kumpuniemi kaavan pohjoisosassa.

Jaana Itäpalo 19.7.2019

KESKI-POHJANMAAN ARKEOLOGIAPALVELU

Tiivistelmä

Keski-Pohjanmaan Arkeologiapalvelu suoritti arkeologista inventointia Kuusamon Kirkonseudun asema-kaavan alueella. Kohdealue sijaitsee Kuusamon keskustan luoteispuolella Nilonjärven itärannalla. Kohdealue on n. 35 ha. Siltä tunnettiin ennen inventointia kivikautinen asuinpaikka *Nilojärvi Rajavartiosto* (id-tunnus 305010013).

Maastotyön suoritti FM Jaana Itäpalo 12.7.2019 1 kenttätöypäivän aikana. Työn tilaajat ovat Senaatti-kiinteistöt ja A-Insinöörit Rakennuttaminen Oy.

Inventoinnissa todettiin tunnetun kohteen olevan lähes ennallaan. Rantaan rakennettu helikopterin laskeutumisalue sijoittuu osin asuinpaikaksi rajatulle alueelle. Tältä kohdalta asuinpaikan rajausta poistettiin, samoin pieneltä osin rajavartioston asfaltoidulta piha-alueelta. Inventoinnissa tehtiin runsaasti havaintoja korusu- ja/tai kellarikuopista ja useista rakennusten betoniperustuksista, jotka liittyvät rajavartioaseman toimintaan ja ainakin osin saksalaisten toimintaan Kuusamossa II maailmansodan aikana.

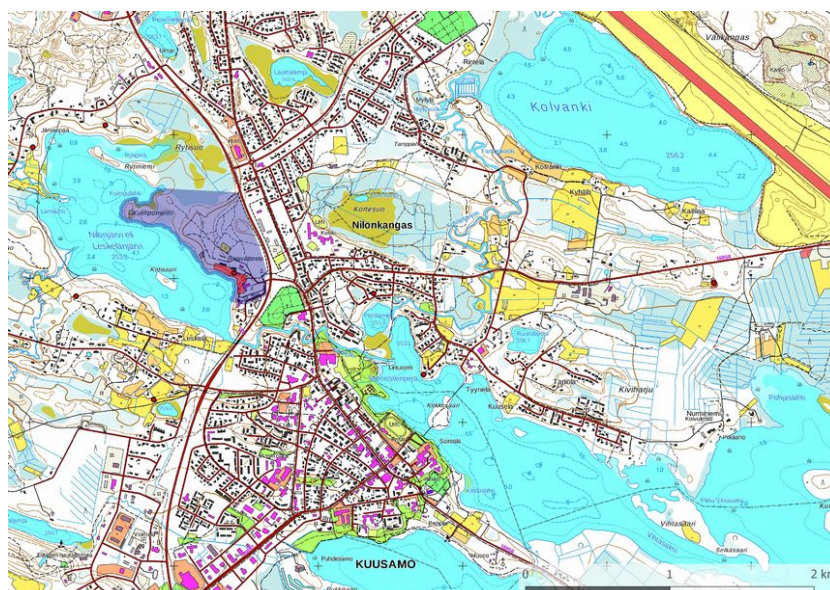
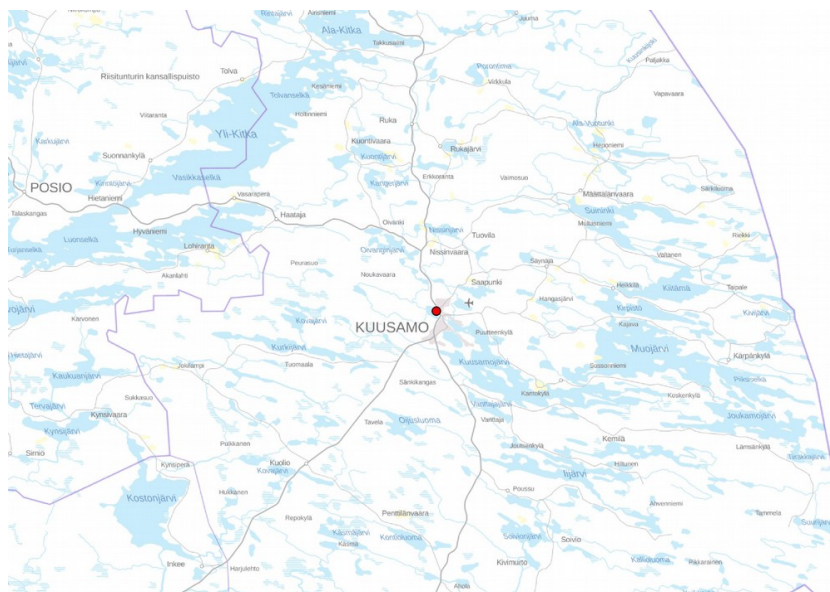
Sisällysluettelo

	s.
1. Perustiedot.....	3
2. Inventoinnin lähtökohdat ja menetelmät.....	4
2.1 Tutkimushistoria.....	4
2.2 Menetelmä.....	4
3. Maisema, topografia ja geologia.....	4
4. Alueen maankäytön historiaa.....	7
5. Tulokset.....	8
6. Yleiskartta.....	9
7. Kohdeluettelo.....	9
8. Kohdetiedot.....	10
9. Aineistoluetelo.....	18

1. Perustiedot

Selvitysalue: Kirkonseudun asemakaava, n. 35 ha
Tilaajat: Senaatti-kiinteistöt ja A-Insinöörit Rakennuttaminen Oy
Laji: osainventointi
Kenttätöaika: 12.7.2019 1 kenttätöpäivä
Karttanumerot: TM35-lehtijako MML S5421L(mk 1:20000)
vanha yleislehtijako MML 452402 (mk 1:20000)
Korkeus: n. 252-267,50 m mpy
Koordinaattijärjestelmä: ETRS-TM35 FIN -tasokoordinaatisto
Aiemmat löydöt: Nilojärvi Rajavartiosto KM 14050:1-7 kvartsi-iskoksia ja esineitä, 19935:1 kvartsi-iskoksia
Aiemmat tutkimukset: 1956 ja 1975 Aarni Erä-Esko, inventointi, Nilojärvi Rajavartiosto
1976 Aarni Erä-Esko, tarkastus, Nilojärvi Rajavartiosto
1999 Mika Sarkkinen, inventointi, Nilojärvi Rajavartiosto

Kohdealueen sijainti. Taustakartat Mml 7/2019.

2. Lähtökohdat ja menetelmät

Kuusamossa on käynnistetty Kirkonkylän asemakaavan osittaisen muutoksen suunnittelutyö. Kohdealue sijaitsee keskustan luoteispuolella Nilonjärven itärannalla ja se on n. 35 ha. Siltä tunnettiin ennen inventointia kivikautinen asuinpaikka *Nilojärvi Rajavartiosto* (id-tunnus 305010013).

2.1. Tutkimushistoria

Kuusamossa on tehty koko kuntaa koskeva perusinventointi vuonna 1999 (Mika Sarkkinen, Pohjois-Pohjanmaan liitto, Pohjois-Pohjanmaan museo ja Museovirasto). Sen jälkeen koko kuntaa koskevaa arkeologista perusselvitystä ei ole laadittu, mutta lähialueella on tehty useita osainventointeja ja tarkastuksia etupäässä Pohjois-Pohjanmaan museon toimesta (Mika Sarkkinen). Vuonna 2010 tehtiin laajempi inventointi Kuusamon ja Rukan välillä (Sami Viljanmaa, Osuuskunta Aura). Salpalinja on kartoitettu vuosina 2009-2012 (John Lagerstedt, Museovirasto).

2.2. Menetelmä

Selvitys ja maastoinventointi perustui alueella ja lähistöllä tehtyjen aiempien arkeologisten selvitysten tuloksiin, Museoviraston arkeologisista kohteista ylläpitämään digitaaliseen tietokantaan, maaperäkarttoihin, korkeusmalliin, korkeusprofiiliin, ortokuvaan ja laserkeilausaineistoon. Asutushistorian pääpiirteet ja historialliset elinkeinot sekä maankäyttöä selvitettiin 1800-luvun-1900-luvun alkupuolen yleiskarttaesitysten sekä vanhimpien vuosina 1967 ja 1984 laadittujen peruskarttojen avulla. Lisäksi käytettiin kirjallisuutta.

Kaavan alue inventoitiin kattavasti. Kortteli 201 nykyisen rajavartioaseman pohjoispuolella inventoitiin tarkemmin. Se on kuitenkin tasaista muokattua kangasta eikä vaikuttanut kovin todennäköiseltä löytää esihistoriallista materiaalia, sille tehtiin varmuudeksi muutamia koekuoppia ja lisäksi koekuoppia kaivettiin kaksi kaavan pohjoisosassa, muuten maaperää ja muodostelmien maannosta tarkastettiin käsikairalla.

Alueella on runsaasti kuoppia, jotka voitiin arvioida moderneiksi vanhojen peruskarttojen ja paikan historian perusteella. Pääsääntöisesti niiden käyttötarkoituksin voitiin päätellä rakenteen perusteella. Kaikkia pieniä selvästi moderneja kuoppia ei kartoitettu. Tunnetun kivikautisen kohteen *Nilojärvi Rajavartiosto* rajojen tarkempi selvittäminen ei kuulunut työhön, joten koekuoppia muinaisjäännösalueelle tehty.

3. Maisema topografia ja geologia

Alue on pääosin rakentamaton tasaista kangasta, joka kasvaa harvaa mäntymetsää. Eteläosassa on nykyinen Kuusamon rajavartioasema ja entisiä rajavartioaseman rakennuksia, rajavartioaseman länsipuolella on myös asuttuna oleva kerrostalo. Alueelta on purettu useita rakennuksia ja sen kaakkoisreunalla on sijainnut mm. urheilukenttä.

Alue on ollut jääjärvien peittämää ja on osa jäätikköjokisyntyistä delta-muodostumaa. Maaperä on melkein kokonaan hiekkaa, vain pohjoisreunalla maaperä on turvetta. Kivikautisen asuinpaikan kohdalla ja siitä pohjoiseen ranta on melko jyrkkä, kaavan pohjoisosassa rannat ovat matalia.

Tasaista kangasta alueen keskiosassa, kaakkoon.

Kivikautisen asuinpaikan aluetta rantatasanteella, etelään.

Metsätie alueen pohjoisosassa, koilliseen

Suota kaavan pohjoisreunalla, pohjoiseen.

Nilonjärven rantaa luoteeseen Kumpuniemessä.

Puuton linja alueen pohjoisosassa, koilliseen.

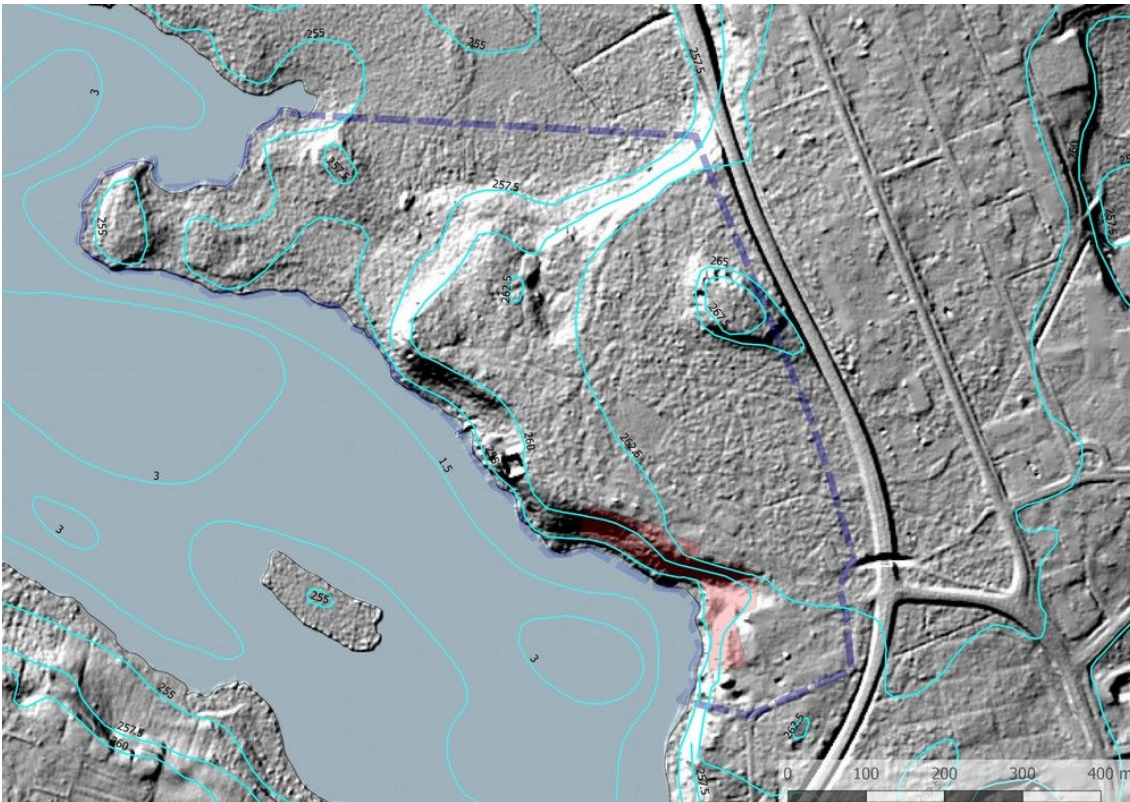
Kostea koivikkometsää Kumpuniemen kaakkoispuolella.

Venäläisten joukkohaudan muistomerkki alueen eteläosassa.

Suunnittelualue ortokuvalla, tausta-aineisto MML (7/2019). *Nilojärvi Rajavartiosto* kivikautisen asuinpaikan rajausta punaisena Museoviraston kulttuuriympäristön palveluikkunan mukaan.

Kaavan suunnittelualueen likimääräinen rajausta vinovalovarjosterasteria vasten 2 m DEM sekä korkeuskäyrät. Kuvassa erottuu hyvin muokattu maaperä. Tausta-aineistot MML (7/2019) ja <http://www.syke.fi/avoindata>. Tunnettu kivikautinen asuinpaikka punaisena.

4. Alueen maankäytön historiaa

Alue sijaitsee korkeimman rannan yläpuolella n. 252-267,50 m mpy. Kaavalla sijaitsevalta kivilautiselta asuinpaikalta on löytynyt kvartsimateriaalia ja hajonneita liesiä. Myös Nilonjärven vastarannalta tunnetaan kivilautinen asuinpaikka ja pohjoisrannalta esihistoriallisiksi ajoitettuja maakuoppia. Lähistöltä tunnetaan myös kaksi rautakautista kohdetta: n. 800 m itään *Somostenperän* kivi- ja rautakautinen asuinpaikka ja noin 1,5 km kaakkoon rautakautinen sittemmin aika lailla tuhoutunut *Vänrikinniemen* asuinpaikka. Nilonjärven rannoilta ei toistaiseksi ole näyttöä metallikauden asutuksesta.

Kohdealueen vanhasta historiallisesta asutuksesta ei löytynyt viitteitä. Järven vastarannalla Leskelä on perustettu 1700-luvun loppuun mennessä (Kuusamon historia 1, s. 779-780). Kumpuniemellä sijaitseva pieni pelto on raivattu ilmeisesti vasta myöhään, koska merkintää pellosta ei ole vanhimmilla peruskartoillakaan. Lähihistorian maankäyttö liittyy lähinnä rajavartiolaitoksen toimintaan. II maailmansodan aikana Nilonkan-kaalla on ollut saksalaisten asemapaikka.

Ote 1800-luvun loppupuolella laaditusta Kuusamon kartasta, jolle on merkitty tiestöä, talot ja torpat sekä vesistöjä. Kartta: Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Karta öfver de för byalagen provisionell afrösade marker Kuusamo socken af Uleåborgs län <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=46300776>

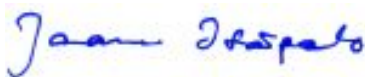

Ote vuodelta 1650 peräisin olevasta Claes Claessonin kartasta. Kuusamojärvi oikealla ylhäällä. Kartta: Vanha kartta: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-200910284289>

5. Tulokset

Inventoinnissa todettiin *Nilajärvi Rajavartiosto* kivistä asuinpaikan olevan lähes ennallaan. Sen tarkempien rajojen selvittäminen ei kuulunut työhön, joten raja-alue säilyi miltei ennallaan. Raja-alue kuitenkin poistettiin rannasta asfaltoidulta helikopterin laskeutumistaso-alueelta rajavartioston pihasta, koska niillä mahdollinen asuinpaikka on tuhoutunut. Kaavan alueella on runsaasti korsi- ja/tai kellarikuoppia sekä useita rakennusten betoniperustuksia, jotka liittyvät rajavartioston toimintaan ja ainakin osin saksalaisten asemapaikkaan Kuusamossa II maailmansodan jatkosodan aikana. Tarkemmin inventoidulla korttelin 201 alueella ei sijaitse kohteita.

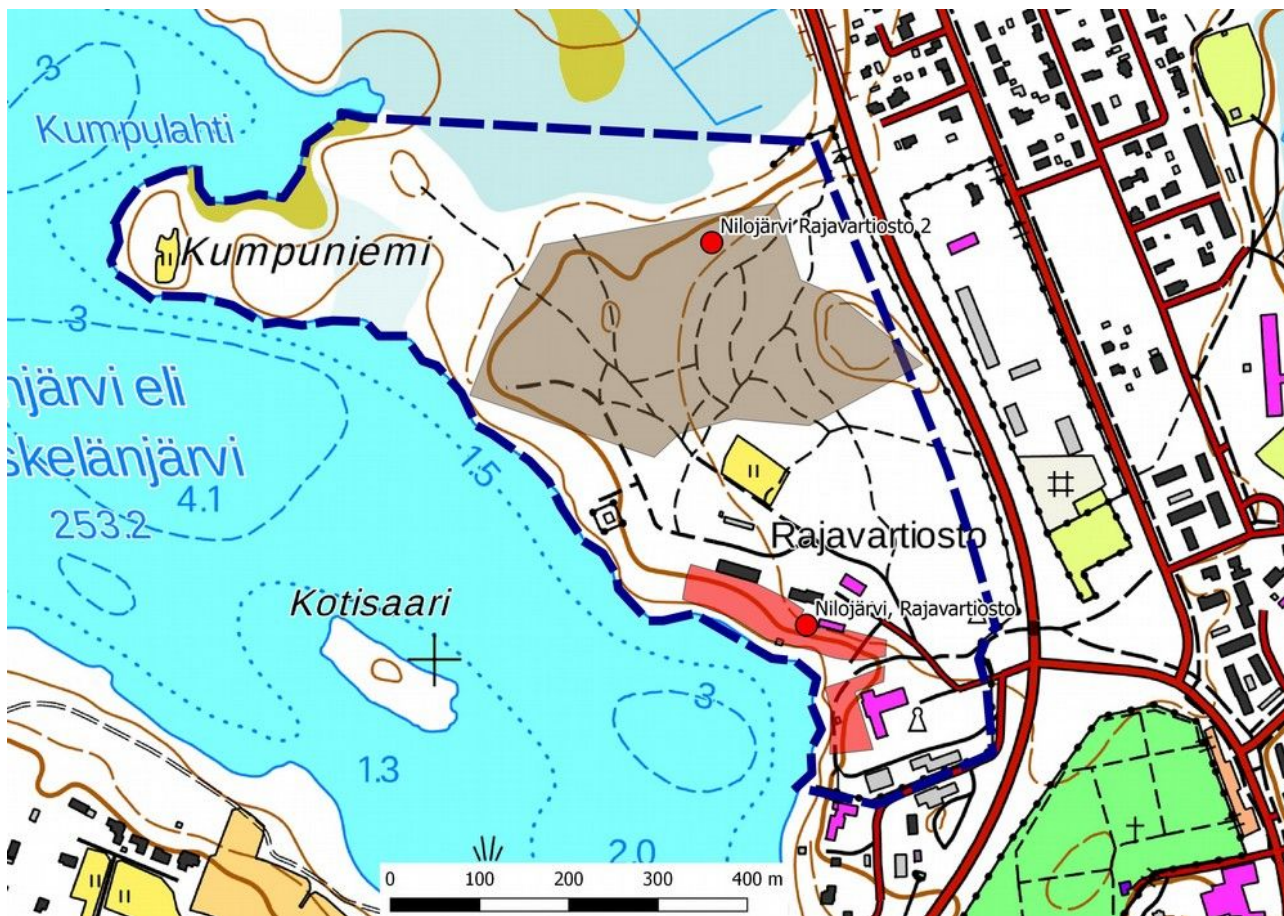
19.7.2019

Jaana Itäpalo

6. Yleiskartta

Kaavan ja samalla inventointialueen likimääräinen raja. Muinaisjäännöksen *Nilojärvi Rajavartiosto* raja punaisena, muun kulttuuriperintökohteen *Nilojärvi Rajavartiosto 2* raja ruskeana.

7. Kohdeluettelo

Kohde	Sivu	tyyppi/ tyypin tarkenne	ajotus	lkm	status
1. Nilojärvi Rajavartiosto	10	asuinpaikat	kivikautinen	1	MJ
2. Nilojärvi Rajavartiosto 2	13	asemapaidat	moderni	n. 50	K

Status: MJ kiinteä muinaisjäännös, K kulttuuriperintökohde, m muu havainto.

8. Kohdetiedot

Muinaisjäännös

1. Nilojärvi Rajavartiosto

Rekisteritiedot		Paikkatiedot	
Mj-rekisteri	305010013	TM35-lehtijako	S5421L
Laji	kiiinteä muinaisjäännös	Vanha yleislehtijako	452402
Tyyppi	asuinpaikka	Koordinaatit ETRS-TM35FIN	P : 7319038.375 I : 598416.875
Tyypin tarkenne		N2000	n. 255-262,50 m
Lukumäärä	1	laajuus	?
Ajoitus yleinen	kivikautinen	Koordinaattiselite	Aiempi tieto
Ajoitustarkenne		Etäisyystieto	Kuusamon keskustasta n. 1,8 km luoteeseen
Inventointilöydöt		Inventointimenetelmät	pintahavainnointi
Aiemmat tutkimukset	1956 ja 1975 Aarni Erä-Esko, inventointi, 1976 Aarni Erä-Esko tarkastus, 1999 Mika Sarkkinen, inventointi	Aiemmat löydöt ja näytteet	14050:1-7 kvartsi-iskoksia ja esineitä (puuttuvat rekisteriportaalin kohdetiedoista) 19935:1 kvartsi-iskoksia

Maastotiedot: Nilonjärven kaakkoisrannalla rantatörmän päällä ja alempana rantatasanteella. Rantavyöhykkeellä kasvaa lähinnä harvaa varttunutta mäntymetsää. Maaperä on hiekkaa. Alue on osin rakennettua, asuinpaikan pohjoisosa sijaitsee suureksi osaksi aidatun rajavartioaseman sisäpuolella, rajavartioaseman entistä ja muuta rakennuskantaa on myös kohteen itäpuolella. Pohjoisella alueella kerrostalon eteläpuolella rantaa voi luonnehtia "jättömaaksi", jolla kasvoi mm. heinää ja saniaista.

Kuvaus: rekisteriportaali: kohde sijaitsee Nilonjärven kaakkoispään koillisrannalla Nilonjoen niskasta 400 - 500 m pohjoiseen. Alueella on vuonna 1956 todettu kivikautinen asuinpaikka, johon liittyviä löytöjä tavattiin noin 300 metrin matkalla. Asuinpaikka on sittemmin suurelta osin tuhoutunut esikuntaa ja sen pohjoispuolisia asuintaloja rakennettaessa, mutta osia asuinpaikasta on todennäköisesti säilynyt.

Virheellisiä 2002 merkittäviä kordinaatteja (7322983/598227) on korjattu likimääräisen arvion muk. 30.9.2011 (7319100/598385). Näitä tarkennettu alkuperäisen, kohteen arvioitua keskikohtaan osoittavien koordinaattien mukaiseksi ja saman mukaan lisätty aluerajaus 23.10.2018

2019: Asuinpaikka tarkastettiin pintahavainnoimalla. Aidatun rajavartioaseman sisäpuolella ei käyty, mutta näkemäesteitä sinne ei ollut ja tilanne voitiin arvioida hieman etäämmältä. Ilmeisesti kohde on aika lailla ennallaan edelliseen inventointiin nähden. Rakentamaton rantavyöhyke on mahdollisesti jollakin tavoin kokonaan muokattua, mutta paikoin sillä voisi ehkä olla jäljellä ehjiä asuinpaikan kulttuurikerroksia tai muita kiinteitä rakenteita, kuten liesiä. Lähinnä sellaista aluetta voisi olla nykyisen rajavartioaseman rannassa. Säilyneisyyden tarkempi arviointi ja rajojen selvittäminen ei kuulunut tähän selvitykseen, joten kysymys asuinpaikan nykytilasta jäi osin avoimeksi ja raja-arvioksi. Alueen löydöt ovat kvartseja, nyt niitä ei havaittu avoimista maanpinnan kohdista tien varsilta tai muualta.

Ehdotus suojavyöhykkeeksi: kohteen rajauksesta poistettiin rannassa sijaitseva helikopterin laskeutumisalue sekä rajavartioston pihapiirissä pienet asfaltoidut alueet, muilta osin rajaus säilytettiin entisellään.

Asuinpaikan eteläosaa luoteeseen. Taustalla metsän takana rajavartioasema ja sen luoteispuolella sijaitseva kerrostalo.

Asuinpaikan keskiosaa on jäänyt helikopteritason ja sille johtavan tien alle, kuva länteen.

Asuinpaikan pohjoisosaa alemmalla rantatasanteella n. 255 m mpy, missä kasvoi inventoinnin aikana rehevää aluskasvillisuutta, kuva luoteeseen.

Asuinpaikan rajausta punaisena, kohdekoordinaatit punaisena ympyränä.

Muu kulttuuriperintökohde

2. Nilojärvi Rajavartioisto 2

Rekisteritiedot		Paikkatiedot	
Mj-rekisteri		TM35-lehtijako	S5421L
Laji	Muu kulttuuriperintökohde	Vanha yleislehtijako	452402
Tyyppi		Koordinaatit ETRS-TM35FIN	P : 7319466.856 I : 598310.646
Tyypin tarkenne	asemapaiikka	N2000	n. 260-267,50 m
Lukumäärä	1	laajuus	n. 8,7 ha
Ajoitus yleinen	moderni	Koordinaattiselite	betonikellari alueen pohjois- osassa, rakenne nro 32
Ajoitustarkenne	1940-luku	Etäisyystieto	Kuusamon keskustasta n. 1,8 km luoteeseen
Inventointilöydöt		Inventointimenetelmät	pintahavainnointi, kairaus
Aiemmat tutkimuk- set		Aiemmat löydöt ja näytteet	

alakohteet, koordinaatit;

tyyppi, C,50	x,N,11,3	y,N,11,3	Nro,l				
hiilikuoppa	598247,761	7319243,609	1	kuoppa/korsu ?	598375,135	7319497,415	28
rakennuksen perustus	598237,862	7319245,945	2	kuoppa/korsu	598365,048	7319497,290	29
rakennuksen betoniperustus	598255,686	7319247,117	3	kuoppa/korsu	598353,570	7319490,089	30
kuoppa	598159,456	7319212,790	4	kuoppa/korsu	598334,251	7319479,606	31
kellarikuoppa	598222,480	7319119,929	5	kellari ja kiviröykkiö	598310,647	7319466,856	32
potero	598528,860	7319145,237	6	kellari	598266,281	7319457,740	33
potero	598544,822	7319135,862	7	kuoppa	598134,331	7319456,424	34
kuoppa	598496,798	7319257,344	8	kuoppa	598132,519	7319432,491	35
kuoppa/korsu ?	598530,715	7319333,362	9	kuoppa	598129,371	7319424,910	36
kuoppa/korsu ?	598516,775	7319340,799	10	kuoppa	598167,805	7319383,291	37
kuoppa/korsu ?	598502,306	7319330,706	11	maavalli n. 20 m	598225,904	7319376,483	38
kuoppa/korsu ?	598442,456	7319372,361	12	kuoppa/korsu ?	598074,579	7319302,780	39
kuoppa/korsu ?	598441,149	7319404,886	13	kuoppa/korsu ?	598065,253	7319303,016	40
kuoppa/korsu ?	598406,149	7319310,204	14	kuoppa/korsu ?	598056,470	7319305,949	41
potero	598412,148	7319324,688	15	kuoppa/korsu	598068,796	7319329,462	42
betoniperustus	598416,230	7319294,713	16	kuoppa/korsu	598077,240	7319364,108	43
kuoppa	598415,642	7319272,273	17	kuoppa	597984,537	7319556,226	44
kuoppa	598378,088	7319275,102	18				
kuoppa	598381,590	7319284,258	19				
kuoppa	598370,089	7319288,211	20				
kuoppa	598353,415	7319289,308	21				
kuoppa	598344,869	7319280,089	22				
rakennuksen betoniperustus	598350,387	7319355,906	23				
rakennuksen betoniperustus	598368,371	7319380,062	24				
kivi/maakumpu	598380,820	7319415,740	25				
kivi/maakumpu	598399,827	7319423,424	26				
kivi/maakumpu	598403,819	7319422,335	27				

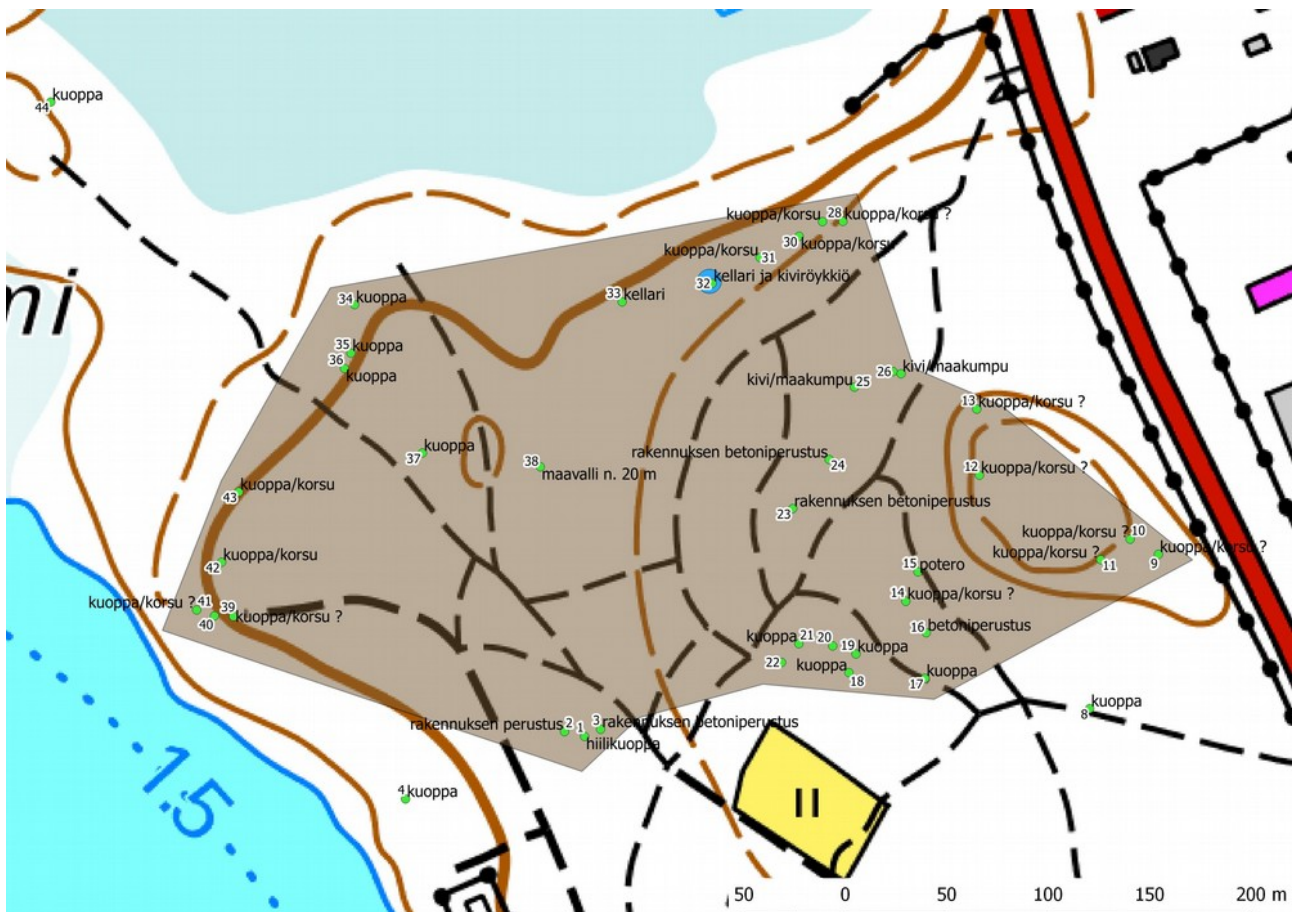
Maastotiedot: Nilonjärven ja Kemijärventien välissä mäntyä kasvavalla hiekkakankaalla. Eteläpuolella on Kuusamon rajavartioasema.

Kuvaus: Alueella on yli 50 rakenteen jäännöstä, jotka tulkittiin liittyvän rajavartioaseman toimintaan ja aina-kin osin saksalaisten Nilonkankaalla olleeseen jatkosodan ajan asemapaikkaan, mahdollisesti jotkut rakenteet voivat liittyä neuvostojoukkojen toimintaan sodan loppuvaiheessa. Alueella on betonisia rakennusten perustuksia, joista suurimmat ovat n. 20 x 10 m, korsujen jäänteitä, kellarikuoppia sekä pienempiä kuoppia ja poteroita, joista osa on myöhäisempiä. Alueen pohjoisosassa on vierekkäin kaksi isoa betonikellaria, jotka ovat hyväkuntoisia (nro:t 32 ja 33). Joitakin korsu- tai kellarikuoppia on käytetty ihan viime aikoina, yhden kuopan pohjalle on rakennettu mm. pyykinpesukoneen rummusta "tulisija". Joissakin kuopissa on myös hylättyä tavaraa, kuten ämpäreitä jne. Alueen koillisosassa on kolme kivistä, kivimurskeesta ja maasta koostuvaa alle 10 m halkaisijaltaan olevaa ja n. 50 cm korkeaa pyöreää kumpua, joissa esiintyy hieman hiiltä, näiden tarkoitus ei selvinnyt, mutta nekin ajoittuvat lähihistoriaan. Rajatun alueen keskivaiheilla on n. 20 m pitkä ja yli 2 m korkea maavalli. Ihan kaikkia, kuten pieniä maakuoppia ei kartoitettu.

Sodan syttyessä Kuusamon rajakomppanian pääpaikka oli kirkonkylässä, Nilonkankaalla oli rajavartiostolle kuuluvia varastoja. Jatkosodan aikana saksalaisia joukkoja saapui Kuusamoon kesäkuun 1941 lopusta lähtien, muistitiedon mukaan jonkin verran jo kesäkuun alkupuolella. Sallasta siirrettyjen saksalaisjoukkojen keskuspaikkana oli Rantalampi ja kirkonkylään johtava Kitkantien varsi. Myöhemmin Kuusamon merkitys huoltotukikohtana kasvoi. Marraskuussa kirkonkylän ulkopuolelle rakennettiin saksalaisparakkeja. Saksalaisen komentajan pääpaikka, ja päällystön parakit sijaitsivat Nilonkankaalla. Sodan päättymisen jälkeen kotinsa menettäneet ovat kunnostaneet venäläisten kaivamia korsuja asunnoiksi (Kuusamon historia 1. 1978, s. 740, 753-754, 748 ja 764).

Ehdotus suojavyöhykkeeksi: -.

Kartoitetut kohteet kartalla ja kohteen rajaus, kohdekoordinaatit sinisenä ympyränä.

Rakenne 23, rakennuksen perustus koilliseen.

Rakenne 49, mahdollinen korsun jäännös länteen.

Rakenne 32, kellarin päällä oleva röykkiö luoteeseen.

Rakenne 33, kellari etelään.

Rakenne 38 maavalli etelään.

Rakenne 25, kivi/maakumpu itään.

Rakenne 30, kuoppa johon tehty "uuni".

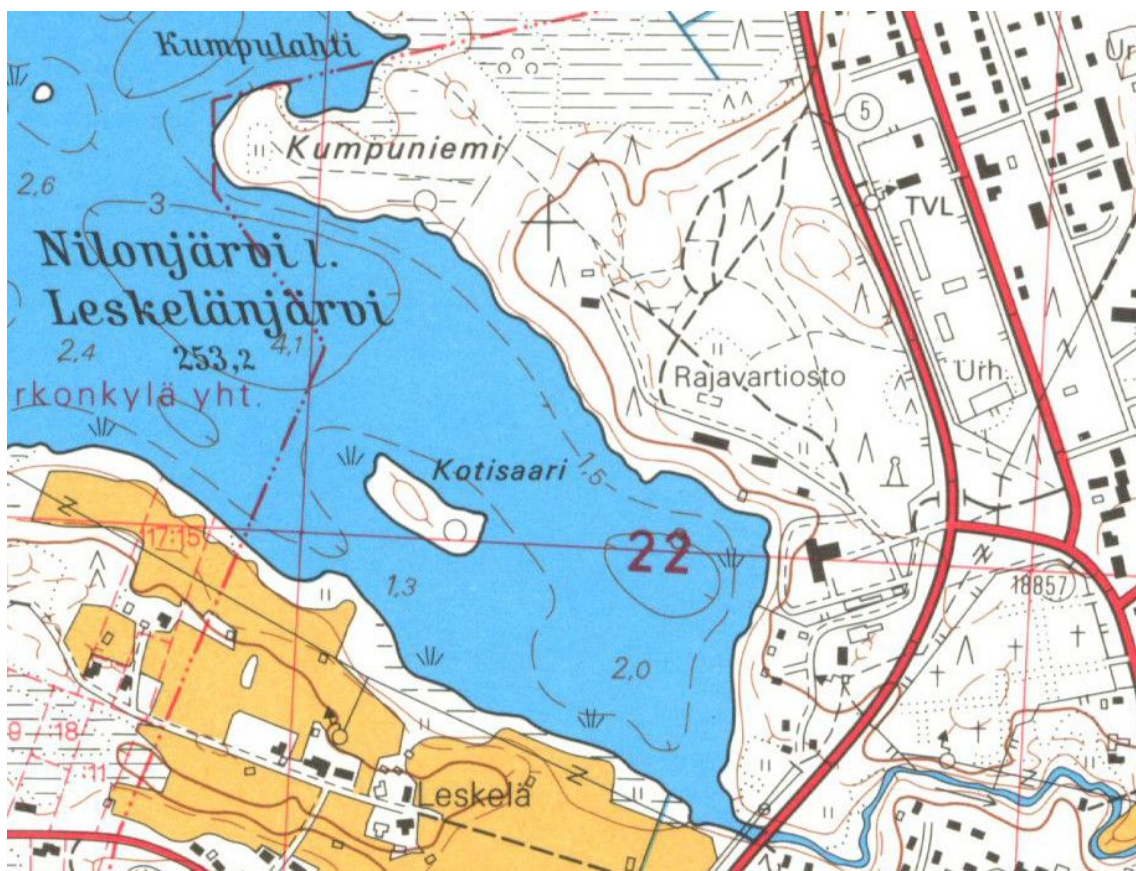
Alueella oli useita pieniä poteromaisia kuoppia.

Rakenne 16, betoniperustus.

Mahdollinen kellarin pohja alueen itäisimmässä osassa.

Otteet vuosien 1967 ja 1984 peruskartoista. Useat kartalle merkityt rakennukset on purettu, vuoden 1967 kartalle alueelle on merkitty mm. urheilukenttä. Kartat: Maanmittauslaitos, avoimien aineistojen tiedostopalvelu, <http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

9. Aineistoluettelo

Digitaalinen aineisto

Geologian tutkimuskeskus,
<http://gtkdata.gtk.fi/Maankamara/index.html>

Maanmittauslaitos, avoimien aineistojen tiedostopalvelu,
<https://tiedostopalvelu.maanmittauslaitos.fi/tp/kartta>
<http://vanhatpainenutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

Museovirasto, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, arkeologiset kohteet ja kulttuuriympäristön tutkimusraportit arkeologia, <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/read/asp/default.aspx>

Vanha kartta, <https://expo.oscapps.jyu.fi/s/vanhakartta/page/etusivu>

Kirjallisuus:

Ervasti Seppo, Kuusamon historia 1. 1978.

Johansson Peter, Jääjärvet. Pohjois-Suomen maaperä (Johansson, P. ja Kujansuu, R. toim.). Geologian tutkimuskeskus. 2005.

Kortesalmi Juhani, Kuusamon talonpoikaiselämä 1670-1970. 1975.